

МЕНТАЛЬНІ ВИМІРИ ІННОВАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ: ДОСВІД ЕМПІРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Описано дві основні групи стратегій виявлення комплексу рис, притаманних інноваційної особистості. Перша ґрунтується на інтуїтивних і умозглядно – спекулятивних уявленнях про інноваційний тип особистості. Друга прагне визначити перелік рис (характеристик, властивостей), властивих такої особистості, за допомогою емпіричних досліджень. Стверджується, що сьогодні поки передчасно говорити про якусь універсальну модель інноваційної людини. Разом з тим результати існуючих досліджень дозволяють у першому наближенні окреслити коло ментальних вимірів інноваційної культури, які можуть стати основою для розробки національної моделі інноваційної особистості.

Ключові слова: інноваційна культура, модель особистості, інноваційний тип особистості, ментальність.

Постановка проблеми

Відмінності у менталітеті різних суспільств та спільнот на думку багатьох вчених є одним із важливих факторів їх економічного розвитку, їх здатності до модернізації [5; 9; 16]. Ще М. Вебер наголошував на тому, що західна ментальність набагато краще відповідає ринковому господарству, ніж східна. Визнання значущості ментальності як чинника модернізації робить актуальним вивчення впливу національних культур на інноваційний розвиток.

Підстави припускати, що образи інновацій у представників різних культур значуще відрізняються не лише за емоційним забарвленням і змістом, а й за способами побудови та внутрішньою організацією, справді існують. Скажімо, для Китаю протягом тривалого часу характерним було негативне соціальне сприймання інновацій, оскільки даосизм розглядав їх як чинник впливу зовнішнього середовища, який викривлює або збурює природний хід суспільних процесів. Звідси робився висновок, що інноваційні процеси потрібно не підтримувати і тим більше – ініціювати, а лише по змозі згладжувати їхню негативну дію і забезпечувати якомога плавніші і м'якші зміни суспільства. Панування таких поглядів серед представників правлячої Цинської династії призвело до того, що Китай, який наприкінці XVIII ст. за економічною потужністю посідав перше місце у світі, протягом усього наступних 100 років перетворився на відсталу й слабку країну [15].

Аналіз останніх публікацій

Успішність "приживлення" новачки залежить не тільки від її значущості, а й від стану "готовності" соціокультурного середовища сприйняти і структурно-інституційно її закріпити. Діапазон цієї готовності лежить у межах від стану ейфоричного захоплення до байдужості і ворожості до нового, спротиву, страху перед ним (ноофобія). Надмірний опір, як і поспішність упровадження нового – ознака невисокої інноваційної культури.

У науковій літературі склалися різні підходи до вивчення інноваційної культури. Налічується не один десяток її визначень, пов'язаних з іменами відомих філософів, соціологів, етнографів, культурологів, істориків та ін. [2; 7; 10; 11] Їх аналіз дає можливість визначити інноваційну культуру як характерну для певної соціокультурної спільноти історично стійку систему норм, правил і способів утілення новачки (відкриттів, винаходів тощо), що передбачає дотримання принципу наступності, динамічної єдності традицій і сучасності в різних сферах життя суспільства. У цьому контексті інноваційна культура є механізмом інноваційної поведінки як особливого типу індивідуальної або групової поведінки, для якої характерні ініціативність і систематичне освоєння нових способів діяльності. Відповідно виокремлюють інноваційну культуру суспільства, тої чи тої професійної спільноти, організації, трудового колективу, а також інноваційну культуру особистості як цілісну орієнтацію людини на інноваційну діяльність, яка виявляється в мотивах, знаннях, уміннях і навичках, а також у способах і нормах поведінки. Саме інноваційна культура забезпечує сприйнятливості людей до нових ідей, їхню готовність і спроможність підтримувати й реалізовувати нововведення у всіх сферах життя. Інноваційна культура відображає цілісну орієнтацію людини, закріплену в мотивах, знаннях, уміннях і навичках, а також в образах і нормах поведінки. Як система моделей і алгоритмів інноваційних дій, інноваційна культура відіграє роль соціокультурного механізму регуляції інноваційної поведінки соціальних суб'єктів, формує їхню специфічну якість – інновативність [12]. Сутність останньої полягає в особливій здатності людини сприймати, розуміти, прагнути і вміти запроваджувати (знаходити і використовувати) новачки в різноманітних сферах життя. Проте який саме комплекс особистісних рис визначає сутність того культурно-історичного типу людини, якому притаманна інновативність? У який спосіб можна визначити ці риси?

Відтак **метою** цього повідомлення є аналіз існуючих стратегій виявлення комплексу рис інноваційної особистості.

Виклад основного матеріалу

Дослідження впливу національних культур на інноваційний розвиток на сьогодні передбачають перехід від інтуїтивних уявлень про психологічні відмінності між представниками різних культур до кількісних оцінок, що ґрунтуються на даних масових опитувань.

Оскільки культура є явищем багатовимірним, цілком закономірно постає питання про з'ясування не всіх відмінностей, а передусім тих, які відрізняють інноваційні суспільства від інших, так званих традиційних суспільств. По суті йдеться про деяку особливу форму людської культури – інноваційну. Її у першому наближенні можна визначити як готовність і спроможність як суспільства в цілому, так і окремої особистості, до адекватного сприйняття інновацій у найрізноманітніших сферах – технічній, соціально-економічній, гуманітарній, освітній тощо. Інноваційна культура як особлива форма людської культури передбачає тісний взаємозв'язок з іншими її формами, насамперед – правовою, управлінською, підприємницькою, корпоративною. Інноваційна культура являє зосередження деяких ментальних цінностей, що знаходять своє відображення у відповідних знаннях, уміннях, навичках, зразках, нормах і мотивах поведінки, завдяки яким забезпечується сприйнятливість до новацій у найрізноманітніших сферах; здатність вирізняти ті з них, що можуть зашкодити людині, суспільству, довкіллю; зберігати й збагачувати традиції.

Ментальні виміри інноваційної культури задають свого роду "генетичний" код людини нового типу, що має нею продукуватися. Цей культурно-історичний тип людини отримав назву "homo innovaticus".

Поняття "homo innovaticus" увів у науковий дискурс 1962 р. Еверет Хаген [18]. Він виходив із припущення, що існують різні "особистісні синдроми", полярність яких відображає типові ознаки, характерні для традиційного суспільства і суспільства сучасного. У першому – це авторитарна особистість, у другому – інноваційна. Щоб відповідати вимогам сучасного інноваційного суспільства, людині мають бути притаманні відповідні особистісні настановлення, риси, цінності, мотиви тощо. Можна говорити про різні типи інноваційної особистості, оскільки одні особистісні синдроми забезпечують готовність існування людини в умовах інновацій, інші готують її до участі в інноваційній діяльності, а також до самостійного продукування інновацій. Відтак розроблення технологій формування особистості відповідного типу потребує чітко визначеного орієнтира у вигляді певної моделі такої людини, адже необхідно уявляти, які саме особистісні риси та компетентності потрібно формувати, які звички і моделі поведінки прищеплювати тощо. Визначити науково обґрунтований комплекс таких рис далеко не просто, адже для цього потрібно перейти від інтуїтивних та умоглядно-спекулятивних уявлень про них до чітко окресленого переліку, підтвердженого емпіричними дослідженнями.

На сьогодні склалися різні стратегії виявлення комплексу рис інноваційної особистості. Чи не найпростішою з них є перетворення пересічних громадян у фахівців із даної проблеми [1]. Її реалізація на практиці передбачає проведення різноманітних опитувань, фокус-груп, фронтірних дискусій, глибинних інтерв'ю, за результатами яких дослідники намагаються скласти "базовий" профіль інноваційної (сучасної) людини. Такий підхід, безумовно, викликає повагу та може надати чимало цікавої та корисної інформації щодо уявлень про інноваційну особистість, які містяться у масовій свідомості, проте він навряд чи здатний допомогти у виокремленні дійсно науково обґрунтованих рис інноваційної особистості, адже далеко не всі з них можуть бути самоочевидними.

Значно привабливішою уявляється інша стратегія, відповідно до якої виокремлення критеріїв та емпіричних показників інноваційної особистості здійснюється в процесі вивчення особистості інноваторів – людей, які проявляють схильність до підприємницької діяльності або досягли значних успіхів у ній. У цих дослідженнях припускається, що підприємець за своєю природою є інноватором, тобто людиною з особливим психологічним профілем [4].

Інша стратегія виявлення комплексу рис інноваційної особистості передбачає порівняльний аналіз ментальних вимірів інноваційної культури, притаманних суспільствам, що різняться за своїм інноваційним потенціалом, оскільки саме ці риси задають свого роду "генетичний" код людини нового типу. При цьому припускається (як правило, неявно), що цінності інноваційної культури є універсальними. Обґрунтованість цього припущення залишається питанням відкритим.

Мабуть, можна стверджувати, що наявний досвід етнометричних досліджень свідчить про фактичний "європоцентризм", який полягає у встановленні відповідності ментальності представників різних націй західноєвропейському стандарту [6]. Якщо бути більш точним, то йдеться про центрованість на західній культурі загалом. Утім, навіть серед західних дослідників єдності щодо переліку культурних універсалій досі немає. Одні з них вважають ці універсалії стабільними, інші динамічними.

Г. Хофстед, наприклад, виокремлює п'ять ментальних цінностей: індивідуалізм, дистанція влади, уникання невизначеності, маскуліність, довгострокова орієнтація (початкова назва – конфуціанський динамізм" [19].

Р. Хоуз, ґрунтуючись на концепції Хофстеда, розширив перелік показників до дев'яти, а також дещо змінив змістове наповнення деяких запозичених у Хофстеда параметрів. Незмінними лишилися два показники – дистанція влади та уникання невизначеності. Показник "маскуліності" був замінений на два – гендерний егалітаризм та напористість. Було також розщеплено показник індивідуалізму – колективізму:

вимірювався "суспільний" та "сімейний" колективізм. Крім того, додалися три нові – "гуманістична орієнтація", "орієнтація на майбутнє" і показник, який можна перекласти як "досягненість" [20].

У проекті під керівництвом Р. Інглхарта [3] вивчалися передусім саме динамічні культурні цінності. Результати його роботи засвідчили існування двох великих груп значущих відмінностей у цінностях між багатими і бідними суспільствами. Відмінності першої групи виявляються у тому, що бідні суспільства орієнтовані на традиційні, а багаті – на протилежні їм секулярно-раціональні цінності. Друга група відмінностей стосується цінностей, орієнтованих на виживання або самовираження. Перші характерні для бідних, другі – для багатих суспільств.

Ф.Тромпенаарс пропонує "Семиіндексну культурну модель" [13]. Вихідною точкою цієї моделі слугують процеси, які конституюють ціннісну систему суспільства. Цінності розглядаються в якості похідної розв'язання семи базових дилем. Перша культурна дилема Тромпенаарса "універсалізм – партикуляризм" стосується вибору орієнтації на закони, спільні правила або ж на міжособистісні стосунки і конкретну ситуацію. Друга культурна дилема "індивідуалізм – комунітарність" відображає вибір між інтересами групи і групи, суспільства. Інші культурні дилеми, які використовує Тромпенаарс, такі: "специфічність – дифузність" (як люди сприймають навколишній світ – як суму самостійних компонентів або як єдине ціле); "афективність -нейтральність" (наскільки люди соромляться публічного прояву сильних почуттів та емоцій); "досягнуте – зумовлене" (цінуються у суспільстві особисті досягнення чи індивід оцінюється за соціальним статусом, отриманим при народженні); "зовнішній контроль – внутрішній контроль" (чи вважають люди, що зовнішнім середовищем треба управляти, або ж вони прагнуть жити в гармонії з навколишнім світом); "послідовність – синхронність" (відмінності між культурами стосуються особливостей структурування часу та орієнтації на минуле, теперішнє чи майбутнє).

Співставлення цих найбільш відомих етнометричних методик, зроблене Н. Латовою та Ю. Латовим [6], свідчить, що найбільш загальною частиною різних етнометричних методик є показники, що характеризують ментальні цінності індивідуалізму та ієрархічності ("індивідуалізм" і "дистанція влади" за Хофстедом), що закономірно, адже саме ці цінності вважаються базовими неформальними інститутами західно-європейської цивілізації.

Як бачимо, попри певну схожість про якусь універсальну систему етнометричних координат, яка б дозволяла оцінити вплив ментальних чинників на інноваційний розвиток суспільства та вибудувати модель інноваційної людини, на сьогодні говорити поки що передчасно. Проте перші розвідки у цьому напрямку вже зроблено. Зокрема, у 70-ті роки ХХ ст. американцем Алексом Інкелесом була запропонована аналітична модель інноваційної особистості, яка ґрунтується на порівняльному дослідженні шести країн, що розвиваються – Аргентина, Чилі, Індія, Ізраїль, Нігерія та Пакістан [17]. Основними складовими цієї моделі особистості є:

- відкритість до експериментів, інновацій та інших якісних змін;
- визнання і схвалення плюралізму думок без побоювання змінити власне бачення світу;
- орієнтація на сьогодні і чітка спрямованість у майбутнє;
- вміння заощаджувати свій і чужий час, точність, пунктуальність;
- тверда впевненість в собі і здатність долати будь-які перешкоди (екологічні, політичні, економічні, соціальні та ін.);
- вміння планувати власні дії для досягнення як кар'єрних, так і інших соціально значущих цілей;
- правова впевненість в регульованості і передбачуваності соціального життя (включаючи закони економіки, торговельні правила, державну політику);
- почуття справедливості при розподілі матеріальних та інших благ, впевненість в залежності винагороди від відповідно до рівня майстерності і внеску;
- визнання цінності освіти, науки та інформації;
- повага почуттів і гідності інших, включаючи людей з низьким статусом або тих, що володіють меншою владою.

У роботах ряду зарубіжних дослідників [8; 14] класифікація рис сучасної особистості, запропонована А. Інкелес, доповнюється виділенням її інтегральної якості – здатності до різноспрямованого двоєдиного сприйняття особистісного оточення. Ця здатність, на відміну від стандартного адаптивного пристосування до соціуму, одночасно живить устремління до зміни умов соціального життя і персональну самозміну, що, власне, і є атрибутивною ознакою інноваційного типу особистості.

На відміну від вищезгаданих авторів, які виводили провідні риси інноваційної особистості переважно умоглядним чином, російський дослідник О. Давидов спробував оцінити вплив ментальних цінностей на інноваційний розвиток за допомогою статистичних методів [21]. Для цього він співставив результати опитувань за методикою Хофстеда у 61 країні із показниками їх узагальненого індексу інноваційного розвитку. Отримані ним результати свідчать, що найбільший вплив на інноваційний розвиток здійснює ментальний вимір, позначений Хофстедом як індивідуалізм – цінність індивідуальних досягнень. Чим більшою готовність людей приймати нерівномірність розподілу влади у суспільстві (дистанція влади), а також чим більше цінуються однозначні й чіткі правила діяльності (ухилення від невизначеності), тим нижчим є індекс інноваційного розвитку. Цінність напористості і жорсткості у досягненні цілей, зосередженість на матеріальному успіху (маскулінність) не має статистично значущого впливу на індекс інноваційного розвитку.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Отже, ментальні виміри інноваційної культури задають свого роду "генетичний" код людини нового типу – "homo innovaticus". Сутність цього нового культурно-історичного типу людини має визначатися певними "особистісними синдромами", які відрізняють представників цього типу від інших, та забезпечують їх існування в умовах інновацій, зумовлюють готовність брати участі в інноваційній діяльності, самостійно продукувати інновації. На сьогодні склалося дві основні групи стратегій виявлення комплексу рис, притаманних інноваційній особистості. Перша ґрунтується на інтуїтивних та умоглядно-спекулятивних уявленнях про інноваційний тип особистості. Друга має на меті окреслити перелік таких рис за допомогою емпіричних досліджень. Найпростішим їх різновидом є спроби скласти "базовий" профіль інноваційної (сучасної) людини, спираючись на результати різноманітних опитувань, під час яких у пересічних громадян цікавляться, чим саме інноватори вирізняються з-поміж інших. Інші стратегії виходять із припущення про існування специфічних соціальних груп із особливим психологічним профілем інноватора. Найчастіше такою групою вважають підприємців. Ще однією стратегією є порівняльний аналіз ментальних цінностей суспільств, що різняться за своїм інноваційним потенціалом. При цьому найчастіше неявно припускається, що цінності інноваційної культури є універсальними та стабільними. Розбіжності у кількості та змісті характеристик, якими різні дослідники наділяють інноваційні суспільства та їх членів, свідчать про те, що сьогодні поки що передчасно вести мову про якусь універсальну модель інноваційної людини. Водночас наявність певних збігів у їхніх результатах дозволяє у першому наближенні окреслити коло ментальних вимірів інноваційної культури, які можуть стати основою для розробки національної моделі інноваційної особистості.

Використані джерела

1. Восприятие "нового" и старого социальными инноваторами: обзор мнений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://fst.my1.ru/load/vosprijatie_novogo_i_starogo_socialnymi_innovatorami_obzor_mnenij/1-1-0-1
2. Джелали В.И. Инновационная культура – основа, двигатель и определитель направления и качества развития социума и личности / В.И. Джелали, В.И. Кулиниченко // Винахідник і раціоналізатор. – 2002. – № 4. – С. 5–11.
3. Инглхарт Р. Культура и демократия // Культура имеет значение. Каким образом ценности способствуют общественному прогрессу / Р. Инглхарт. – М. : Московская школа политических исследований, 2002. – 320 с.
4. Ключко В. Е. Инновационный потенциал личности: системно-антропологический контекст / В. Е. Ключко, Э. В. Галажинский // Вестник Томского государственного университета. – 2009. – № 325 (август). – С. 146–151.
5. Кристофер Б. Культура и национальные условия создания предпринимательских структур / Б. Кристофер, Э. Нойперт // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 2. – С. 98 – 103.
6. Латова Н. В. Этнометрические подходы к сравнительному анализу хозяйственно-культурных ценностей / Н. В. Латова, Ю.В. Латов // Вопросы экономики. – 2008. – № 5. – С. 80 – 102 .
7. Николаев А. Инновационное развитие и инновационная культура / А. Николаев // Вопросы культурологии. – 2006. – № 3. – С. 86 – 90.
8. Паперт С. Образование в просвещенном обществе / С. Паперт // Компьютерные инструменты в образовании. – 2001. – № 1. – С. 3 – 8.
9. Поносова Е.В. Повышение инновативности антикризисного управления промышленным предприятием / Е.В. Поносова // Российское предпринимательство. – 2012. – № 15 (213). – С. 72 –78.
10. Поскряков А.А. Инновационная культура [Электронный ресурс] / А.А. Поскряков. – Режим доступа: <http://lib.druzya.org/innovatica/poskrjakov/view-poskrjakov-inn-kult.txt.full.html>
11. Развитие инновационной культуры общества: проблемы и перспективы. Материалы научно-практической конференции. – Симферополь: Издательский центр Крымского института бизнеса, 2006. – 200 с.
12. Савицкая Э. Закономерности формирования "модели культурного человека" / Э. Савицкая // Вопросы философии. – 1990. – № 5. – С. 61 – 74.
13. Тромпенаарс Ф. Национально-культурные различия в контексте глобального бизнеса / Ф. Тромпенаарс, Ч. Хампденгернер. – Минск : Попурри, 2004. – 288 с.
14. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию : пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М. : АСТ ; Ермак, 2004. – 730 с.
15. Ху Бо Социальные аспекты управления жизненным циклом инновации (на примере сотовой связи в КНР) / Ху Бо, С.А. Барков // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Общественные науки. – 2010. – № 1 (13). – С. 110 – 119.

16. Шибяев С.Р. [Проблемы инновативности российской экономики](#) / С.Р. Шибяев // Креативная экономика. – 2010. – № 11 (47). – С. 3– 8.
17. Inkeles A. The International Evaluation of Educational Achievement / A.Inkeles // Proceedings of the National Academy of Education. – 1977. – №4. – P. 139–200.
18. Hagen E. On the Theory of Social Change / E. Hagen. – Homewood, IL : Dorsey Press, 1962. – 127 p.
19. Hofstede G. Culture's Consequences: International Differences in Work-Related Values / Hofstede G. – L. : Beverly Hills, 1980. – 327 p.
20. House R. Cultural influences on Leadership and Organizations. Project GLOBE / R. House, P. Hanges // Advances in Global Leadership. – 1999. – Vol. 1. – P. 171–233.
21. Давыдов А. А. Размерности культуры и инновационное развитие [Электронный ресурс] / А. А. Давыдов. – Режим доступа: http://www.ssa-rss.ru/index.php?page_id=38

Frolov P.D.

MENTAL MEASURING OF INNOVATION CULTURE: THE EMPIRICAL RESEARCH EXPERIENCE

The main strategies to identify complex features typical of "homo innovaticus" as a new human cultural and historical type are analyzed. It is assumed that the "genetic" code for this type of person gives the mental dimension of innovation and culture in a particular society, and that its essence is determined by the "personality syndrome" which distinguishes representatives of this type from others. Furthermore, it ensures their existence in terms of innovation, determines the willingness to engage in innovative activities, and independently produces innovation. It describes the two main groups of strategies for identifying complex traits inherent in the innovation of the individual. The first is based on intuitive and speculative ideas about the innovative type of personality. The second seeks to establish a list of features (characteristics, functions, etc.) specific to a person, using empirical research. Some of them try to make a profile of an innovative personality on the basis of interviews with ordinary citizens who act as experts in determining which innovators are different from others. Other studies explore personal characteristics of representatives within social groups which are considered the most naturally innovative. The entrepreneurs are usually in this group. The third group of studies involves a comparative analysis of mental values of societies with different innovative potential. It argues that today it is too premature to construct a universal model of human innovation. However, the results of existing studies do provide an initial approximate outline of the range of mental measurement in an innovative culture, which can then be utilized for the basis developing an innovative national model of personality.

Key words: innovation culture, model of personality, an innovative type of personality and mentality.

Стаття надійшла до редакції 20.09.2013

